

clàssica d'aquestes obres que solien observar una seqüència de cap a peus. La relació finalitza amb un breu conjunt de recomanacions per embellir les dones, tres encaminades a emblanquir la cara i una quarta a envermellir-la. Tots aquests materials constitueixen una nova font d'informació per conèixer les preocupacions dels metges, les patologies a les quals creien enfrontar-se, els simples que utilitzaven i les combinacions que preparaven pel seu tractament. Mestre Bernat proporciona les seves corresponents i personals respostes a aquestes qüestions basant-se en la farmacologia terapèutica. La present edició ens ofereix una visió molt precisa de la seva preparació i de com l'aplicava en la seva activitat quotidiana.

El text de Bernat de Gordon ara editat representa una significativa baula en la recuperació dels texts clàssics medievals de medicina i altres coneixement científics. Constitueix una sòlida aportació a la realitat del que pogueren saber i sabien els metges medievals catalans i com aplicaven aquests coneixements a la seva pràctica quotidiana. Editar-lo permet recuperar i posar a l'abast dels interessats el text català de l'antidotari del *Lilium medicine*, i donar a conèixer un dels conjunts farmacològics que més devien utilitzar els cirurgians i barbers catalans baixmedievals. L'estudi posa en relleu la importància que arribaren a tenir les traduccions medievals, un testimoni molt revelador de la vitalitat de les llengües vernacles com a vehicles de transmissió del coneixement durant els darrers segles de l'edat mitjana.

Antoni Contreras Mas

✚ ARNAU DE VILANOVA, 2017: *Regiment de sanitat per al rei d'Aragó. Aforismes de la memòria*, ed. Antònia Carré, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 406 pp.

En 1310, pocs mesos abans de morir, Berenguer Sarriera, un cirurgià gironí, membre d'una conspícua família que durant diverses generacions comptà amb practicants de medicina vinculats a la casa reial, va traduir al català, a petició de la reina Blanca d'Anjou, esposa de Jaume II, una de les obres més conegudes i difoses d'Arnau de Vilanova, escrita entre 1305 i 1308: el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*. Segons els extensos estudis que ha dedicat l'historiador nord-americà Michael McVaugh a la família Sarriera, Berenguer es va vincular a la cort jaumina els darrers anys del segle XIII. Des d'aleshores fou agraciat amb una substanciosa quantitat anual, a la qual se sumarien d'altres lliurades puntualment, i seguí la cort permanentment, sobretot en les campanyes militars a Sicília (1298), Múrcia (1300), Monfalcó (1302) i el setge d'Almeria (1309). Entre 1304 i 1306 fou batlle de Girona, ciutat on també percebia un salari i on desenvolupà diversos negocis al marge de la medicina, fets que evidencien la seua importància dins l'oligarquia local. Però també en 1306 el monarca el va enviar com a ambaixador a Montpeller, tasca diplomàtica que no fou estranya als metges reials de confiança, començant pel mateix Arnau. Si bé no tenim a penes notícies sobre la seua pràctica mèdica —sempre vinculada a magnats—, sí podem afirmar que es tractava d'un individu lletrat, amb una sòlida formació mèdica, molt més profunda del que era habitual entre els cirurgians d'aquell moment, entrenats en un sistema d'aprenentatge artesanal. De fet, Sarriera es mostrà interessat particularment en Avicenna i el seu *Canon*, com ho evidencia la correspondència mantinguda amb el rei. És aquesta formació extensa en la teoria fisiopatològica galenista —excepcional en el seu temps entre els cirurgians—, la que explica que Sarriera emprengués la tasca de traducció del *Regiment* d'Arnau. També, segons conjectura McVaugh i segueix Carré, degué ajudar a culminar el repte el contacte estret amb Ermengol Blasi, nebot d'Arnau de Vilanova, que era llavors un dels físics de Jaume II, com també possiblement

alguna trobada amb el mateix Arnau, que pogué donar el vistiplau al text traduït.

Tenim proves contundents del gran èxit que tingué el *Regiment* arnaldia. En primer lloc, podem adduir que és un llibre que sol estar present en nombrosos inventaris de biblioteques de la baixa edat mitjana. En segon lloc, hem de constatar l'elevat nombre de manuscrits que el conserven. Gairebé totes les biblioteques històriques europees de certa entitat de l'actualitat compten amb algun còdex que conté aquest tractat mèdic. De fet se'n conserven 78 manuscrits llatins, datats entre els segles XIV i XV, la major part miscellanis, i a la impremta només en el segle XVI se'n portaren dotze edicions. Per si el volum de còpies manuscrites i edicions impreses no foren suficients per avalar la seua gran popularitat, afegirem que va ser traduït a diverses llengües, a banda del català, fins i tot a l'hebreu, al qual va ser traslladat en quatre ocasions.

Efectivament, el gènere dels *regimina sanitatis* va gaudir de gran predicament durant els segles baixmedievals, com ho demostra la diversitat geogràfica de la seua producció, per bé que això també ho aconseguí l'harmonització de les ferramentes que permeteren pensar la salut i la dietètica. Si bé des del segle XIII ja n'existia una tradició important, va ser sens dubte el treball d'Arnau el que va contribuir definitivament a fixar aquest gènere mèdic, eminentment pràctic, i a fonamentar el seu enorme èxit. No debades, la figura d'Arnau, fincat a la ciutat de València amb la seua família des dels primers temps de la colonització, per bé que viatger infatigable, vinculat a papes i cases reials, i docent a la universitat de Montpeller —amb la facultat de medicina més important d'aquell temps—, fou extraordinàriament influent en el món mèdic occidental, i el seu nom havia de ser clau, per força, en la difusió del coneixement entorn a la salut i la seua preservació en la societat tardomedieval.

Els regiments de sanitat incloïen consells higiènics sobre els elements que condicionaven la salut de les persones, com ara el lloc on era més adequat viure, on convenia instal·lar la residència —una cort, si es tractava del rei—, i sobre totes les activitats quotidianes que hom havia de realitzar, com ara l'exercici —la caça, sobretot, en el cas de les elits—, el bany, el menjar i el beure, i

com regular el son i les emocions per mantenir la salut, evitar la malaltia i prolongar la vida. Si es volia que la difusió d'aquests consells arribés al major nombre de persones, s'havien de traduir a les llengües vulgars. Perquè si bé el coneixement del llatí estava a l'abast de molt pocs, sí que hi havia una població alfabetitzada, probablement molt superior a allò que tradicionalment s'ha pensat, formada a les nombroses escoles municipals difoses arreu, que podia escriure i llegir en la seua llengua d'ús comú. Nombrosos textos científics i tècnics, de molt diversa índole, foren vernacularitzats per l'empenta de l'alta demanda social que hi havia entre artesans, mercaders i professionals liberals. Aquests coneixements que conservaven en les seues biblioteques elevaven la seua categoria social i els permetien obtenir millors resultats en les tasques que desenvolupaven.

Fa tot just 70 anys, en 1947, el pare Miquel Batllori va enllestir una edició crítica de la traducció de Berenguer Sarriera, publicada per l'editorial Barcino en la cèlebre col·lecció «Els Nostres Clàssics». Molt s'ha avançat des d'aleshores en la recerca sobre la història de la medicina medieval, ja siga des d'una perspectiva doctrinal com també social. I en particular els regiments de sanitat s'han beneficiat d'aquests estudis. Així, són de referència obligada dos treballs monumentals. D'una banda, l'edició i estudi del *Regimen sanitatis* llatí d'Arnau, que va dur a terme Pedro Gil Soltes, dins les *Arnaldi de Vilanova Opera Medica Omnia*, X.1 (Barcelona: Universitat de Barcelona-Fundació Noguera, 1996), i, d'altra banda, el treball de Marilyn Nicoud sobre el desenvolupament d'aquest gènere a l'Occident europeu (*Les régimes de santé au Moyen Âge*, Roma: Ecole Française de Rome, 2007), per citar els més rellevants. Encara més, l'investigador Michael McVaugh, com he dit, ha projectat molta llum sobre Berenguer Sarriera i la seua família en diversos estudis construïts a partir de la documentació conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i als arxius comarcals. Sumat a tot açò, per al context de la Corona d'Aragó, cal recordar l'obra de Luis García Ballester, indispensable per contextualitzar convenientment la matèria que ens ocupa. A tot plegat caldria sumar l'avanç substancial en el coneixement d'Arnau de Vilanova i la seua obra, que es pot copsar en la visita al web *Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de*

Vilanova [http://grupsderecerca.uab.cat/arnau/es], magnífica iniciativa coordinada per Sebastià Giralt, un dels grans especialistes en el metge teòleg. Aquest panorama molt més diàfan ha esperonat Antònia Carré a emprendre una nova edició, que ha pogut millorar la de Batllori, ja que incorpora la traducció catalana de Sarriera, conservada en dos manuscrits, la versió abreujada, anònima, que es conserva en un únic manuscrit a la Biblioteca Apostolica Vaticana, i els *Aforismes de la memòria*, que ja van ser editats també per Batllori. Al capdavant, es tracta de l'edició de tots els textos catalans que es conserven d'Arnau, que no són tots els que va produir, ja que dos textos més llatins (la *Practica summaria* i l'*Antidotarium*) sabem que van ser traduïts, tot i que no s'han conservat.

Amb la gran experiència que ja compta Carré en l'edició i estudi de textos medievals de caire científic i mèdic, ha pogut manufacturar un producte magnífic, que impressiona tant pel contingut com per l'acurat treball d'edició, començant per la coberta del llibre. El lector podrà trobar una introducció, que junt amb els apèndixs, el glossari i els índexs finals (mèdic i onomàstic), ocupen més de la meitat del volum. Carré comença per traçar un necessari perfil biogràfic actualitzat d'Arnau de Vilanova, exhaustiu. De l'autor no podem descobrir ja, malauradament, moltes més dades arxivístiques que ens ajuden a perfilar millor la seua singladura biogràfica, i per això cal espremer totes les fonts que tenim a mà per aclarir la massa sovint distorsionada imatge d'Arnau que ens ha llegat el temps. A continuació, es fa un repàs exhaustiu del gènere dels *regimina*, per aterrar concretament en el *Regimen sanitatis* arnaldia, en la seua concepció original, els testimonis que en queden i totes les seues traduccions. Però la major part d'aquest estudi introductor i està orientada, lògicament, a la traducció de Berenguer Sarriera, la seua presència en inventaris *post mortem*, i una descripció acuradíssima dels manuscrits i de la seua llengua. Particularment extens i detallat és l'apartat dedicat als trets de la traducció de Sarriera, amb nombrosos exemples estrets d'ambdós manuscrits, i contrastats amb la versió llatina. Finalment, una atenció a banda mereixen la traducció abreujada i els aforismes de la memòria, explorats a bastament.

L'edició crítica del text, impecable, va acompanyada de dos apèndixs amb la taula de capítols, notes i rúbriques dels manuscrits, i també un interessant tercer apèndix amb les receptes catalanes que van circular atribuïdes a Arnau, per bé que algunes no degueren ser més que afegits entre tantes altres atribucions espúries.

Com sempre que ens trobem davant un text de la magnitud del *Regiment*, convé acarar-lo amb l'aportació documental que poden donar els arxius, per copsar diversos aspectes fonamentals per a la seua comprensió, com ara qui va estar realment interessat en ser-ne posseïdor, i amb quina finalitat el devia adquirir. Antònia Carré, com també l'equip d'investigadors del projecte Sciencia.cat de la Universitat de Barcelona, amb quique treballa habitualment (filòlegs i historiadors medievalistes), tenen el bon costum d'utilitzar ambdues perspectives, la que dona el manuscrit i la que aporta el document. Els llibres de Carré solen comptar amb una introducció o aparell crític atapeït de notes d'arxiu, moltes d'elles producte d'una recerca pròpia o de la comprovació de les dades documentals ja exhumades i publicades. Això és essencial per entendre molts aspectes intel·lectuals i socials vinculats a la producció i circulació del coneixement en temps medievals. Efectivament, els inventaris de béns que s'han pogut rescatar dels protocols notariaus, mostren que el públic interessat en els regiments de sanitat fou plural i que anà molt més enllà dels practicants de la medicina. Això voldria dir que les elits, i cada vegada un públic més ampli, es van convèncer que aquells consells que donaven els metges podien ajudar a guiar convenientment les seues vides. Però també podem sospitar que l'èxit d'un gènere, producte de la moda i la creació de biblioteques cada vegada més ben dotades, donaven al seu possessor una promoció social evident. Ambdues qüestions utilitàries, promoció i salut, no devien anar separades, com ha demostrat Lluís Cifuentes (*La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2006, 2^a ed.). Ara bé, les evidències documentals també manifesten que una altra cosa ben distinta era el cas que feien als continguts d'aquests textos els seus possessors. Així, per exemple, ben acostumats com estaven als excessos en el menjar i el

beure, consumien quantitats ingents de productes que eren del seu gust, però que xocaven amb la teoria sostinguda pels metges. La fruita, considerada més aviat en tant que medicament a utilitzar en moments concrets, i no per a consumir sistemàticament, o els peixos, com les anguilles o les llamprees, freds i humits, a evitar, eren devorats en taules pantagruèliques, malgrat les reprimendes dels coneixedors de l'art mèdic. Vegeu si no els treballs publicats sobre aquest assumpte per Juan Vicente García Marsilla (*La taula del senyor duc. Alimentació, gastronomia i etiqueta a la cort dels ducs reials de Gandia*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2010). En realitat tampoc és que els metges feren cas ells mateixos dels seus propis consells, perquè molts patiren els estralls de la gota, simp-toma inequívoc dels excessos culinàris.

Els *regimina* reflectien al capdavant una realitat comuna durant l'edat mitjana: l'existència d'una medicina per a rics i una altra per a pobres. Efectivament, molts d'aquests escrits van ser dedicats a personatges de l'elit social, els que es podien permetre un dispendi, moltes vegades desmesurat, en un gran nombre de medicaments, menjar i beguda, i molts altres tractaments inaccessibles a la majoria de la població. En la traducció del regiment, Sarriera arriba a tal punt l'aproximació al patró al qual va dedicat que afegeix un capítol dedicat a les hemorroides, problema de salut que solia afectar Jaume II i que ell li va tractar en alguna ocasió. Però que tots aquests consells es van convertir molt sovint en pràctiques habituals de tots els estrats socials, ens ho demostren amb contundència els documents arxivístics. L'èxit i penetració d'aquell galenisme, particularment el reflectit als regiments, fou indiscutible. I encara més que es desenvoluparen règims particulars pensats per a individus i situacions diverses; per als que vivien en comunitats (municipis o monestirs) o es dedicaven a oficis concrets, o bé per als viatges o moments crítics, com ara durant les epidèmies. I és que la medicina medieval fou contemplada pels seus artífexs des del seu utilitarisme: si no havia de servir, per a què conrear-la? Els regiments de sanitat foren un testimoni palmari d'aquest pensament.

Carmel Ferragud

✎ LAIRÓN, Aureliano J.; VERCHER, Salvador (ed.), 2017: *Llibre d'actes del Consell i jurats de la vila d'Alzira (1388–1397)*, València, Universitat de València (Fonts Històriques Valencianes, 64), 310 pp.

El *Llibre d'actes del Consell i jurats de la vila d'Alzira (1388–1397)*, incorporat a la col·lecció Fonts Històriques Valencianes que dirigeixen amb bon criteri Antoni Furió i Enric Guinot, conté la transcripció anotada de les ordenances i els acords que es van aplegar en els manuals del consell municipal de finals del segle XIV. Dels sis llibres d'actes del XIV que es conserven (1388–1400), en aquest volum es publiquen els tres primers. Es tracta de les actes més antigues del fons de l'Arxiu Municipal d'Alzira, que Lairón i Vercher coneixen molt bé: són autors d'una *Guia de l'Arxiu Municipal d'Alzira* que ja té vint anys. La documentació medieval inclou pergamins de l'època de Jaume I, ordinacions i còdexs i, és clar, la sèrie d'actes del consell municipal que ens ocupa.

En una breu introducció (7–12), els editors destaquen que l'Arxiu Municipal d'Alzira, la localitat més important de la Ribera del Xúquer, és un «dipòsit documental d'abast quasi comarcal». La sèrie d'actes del Consell és una de les joies d'aquest arxiu. Per bé que Alzira va tenir personalitat jurídica pròpia ja des de mitjan segle XIII, com a *universitat*, el primer llibre d'actes que es conserva és el de l'any de juraderia de 1388–1389, molt posterior al de València (1306) i una mica més reculats que no pas els d'Oriola (1353), Elx (1371), Castelló de la Plana (1374) o Xàtiva (1376). Tots tres llibres tenen unes característiques formals comunes: la coberta és en pergami (sovint reutilitzat) i el text es va escriure en suport paper, sense decoracions ni lletres capitals, ni tampoc color. Es tracta de llibres de gestió plens d'anotacions marginals, de textos afegits, de correccions i ratllades. L'autor físic —no pas intel·lectual, per raons òbvies— en va ser el notari escrivà municipal, encarregat de posar per escrit i d'autenticar les deliberacions i els acords de l'òrgan de govern local. Coneixem els noms dels dos primers: Guillem Mir (juny 1388–juliol 1389) i Bernat Crexell (juny 1394–maig 1395). La introducció inclou una breu descripció dels volums (p. 11), tant pel que fa a la forma com al contingut. Els criteris d'edició i transcripció